הבל ואמונה

רעיונות על עתידה של ההיסטוריה

Aldo Poblete Varas

I. קסיופאה, או אי־היכולת להתהוות

באדם קיימות נטיות לסוגים מסוימים של מעשים: נטיות הנובעות מטבעו שלו. הטבע הוא מה שמתבסס באמצעות התרגול, באמצעות העשייה לאורך הזמן. הטבע הוא, ביסודו, חזרה. את הנטייה לבצע סוגים מסוימים של מעשים חווה כל אחד מבני המין, וכך היה מאז שהתודעה פרצה לראשונה מתוכנו. את הנטיות האלה חוות גם קולקטיביויות אנושיות גדולות, ולפיכך אפשר לצפות בהן בתוכן. מה שמתרחש בקנה מידה קטן או מזערי מתרחש גם בממדים גדולים יותר.

הנטיות האלה נדמות כמבקשות לומר לנו שמה שהיה יוסיף להיות, תמיד עם הערת השוליים שלפיה, כמובן, הדבר לא יתרחש באותה צורה: האופנים ישתנו בעוד התוכן יוסיף להתקיים. בהתפתחותם של עמים הנטיות האלה מוּמרות למיתוסים ולעול המענים או מחזקים את מי שחיים ומתרבים תחת עולם. מה שבדרך כלל נזנח, הן בידי החוויה עצמה והן בידי הפיתוחים התאורטיים הבאים אחריה, הוא שנטיות הן תולדה של משקל שכמעט מעצם הגדרתו מחדיר את עצמו לתהליכים באופן כזה שהניידות שכל רגע מניח, מסיבה זו או אחרת, אינה מגיעה לעולם לכדי התפרשות.

במה שאנו מכנים היסטוריה יש נטיות, ואלה מאיימות דרך קבע על רעיון הקִדמה, שכן תמיד נותר החשד שבמוקדם או במאוחר הדברים חוזרים לאפיקם. יש כיוון גדול בהיסטוריה, וכיוון זה מתבטא באמצעות הנטיות. חלק מן הבעייתיות בכל זה נעוץ בכך שהנטיות האלה נוטות להיות מתובלות באווירה טרגית מסוימת, במעין תחושה שהכול מוביל בסופו של דבר לחורבן ולהכחדה. יש אהבה עצמית רבה בנטיות כאלה, מפני שהגרסאות האלה שלהן נתונות יותר מדי להשפעתם של מי שהקנו להן לראשונה הוויה; הן גדושות בגאונות ובמצוקות של היצורים שהביאו אותן לעולם.

מסלול האדם מאוקלם בניחוחם האסתטי של מי שמחשלים את הממשי, של מי שבמעשיהם או בהיעדרם מובילים את ההמונים בסמטאותיו המאיימות של גורל, אשר בעיני ההמון מופיע תמיד כבלתי מוגדר. ברור שהשלמות אינה אחת התכונות שהכוח הצליח להחדיר בעצמו לאורך המסע הזה, אך אין זה אלא פרט שולי. כאן אנו מדברים על חזיונות עצומים, המקיפים טריטוריות ועולמות שמעולם לא נחשבו, או, אם נחשבו, היה זה רק בשוליים ובאופן מקוטע מאוד, בזכות התערבותם של יצורים בעלי רגישות עליונה, אשר בשל משקלה הבלתי מדיד של המשימה נטו להיהרס תוך כדי ביצועה.

הנטיות חשובות מפני שהן מראות לנו שמה שהווה, הווה. מכאן מתברר שאין פשר לרעיון של מרכז שאינו קיים, ושכל מה שמתקדם לכוד בחלומו שלו.

II. היפתחות אל הרעיון השולי

במה מדובר, אם כן? אולי הדרך היחידה להשיב על כך (או ליתר דיוק, הדרך היחידה להעלות רמז כלשהו לאופן פעולתם של הכוחות האלה) נעוצה בקבלת שני רעיונות: ראשית, שהשרירותי מכונן אותנו כבני אדם; שנית, שהשרירותי אינו מילה נרדפת לרצון אלא לציות.

האם אפשר לציית כאשר מקור השליטה אינו ידוע? התשובה מחייבת אותנו לקבוע שהשאלה מנוסחת שלא כהלכה, מפני שהיא מניחה שאיננו מכירים את מקור השליטה, שאיננו מכירים את מה שכופה את רצונו על קיומינו. אך אין זה כך: אנו יודעים היטב מה מנחה את קיומינו, הנטיות. עם זאת, רעיון שלפיו המתרחש בעולמות הוא תולדה של תנועה גדולה אינו מחייב ידיעה, וקל וחומר אינו מחייב מחויבות לדינמיקות כאלה. כיצד יוכל לחייב? מה שהמאה העשרים הראתה לנו היה התוצאה ההגיונית של הצטברות אמונות, ואף אחת מהן לא התכנסה עם האחרות; למעשה, הן סתרו זו את זו.

המפתח כאן הוא להבחין שסתירה כזאת לא הייתה בעצם סתירה כלל, אלא רק עניין של נקודות מבט. כבני אדם אנו פגיעים מאוד לרעיון שהסובייקטיביות שלנו, והכאב המובלע בה, היא האות שאינו ניתן לרדוקציה של סדר מוסרי מוגדר פחות או יותר. אך זהו, בבירור, דבר מסוכן מאוד. קשה מאוד להגות תהליכים הזרים לנו, המוותרים עלינו, ולמעשה תופסים אותנו כיסודות המעכירים או מעכבים את הנטייה מבחינה מבנית. דרך כזאת להתבונן ולהבין דברים אופיינית רק למי שהתמקם בגובה קטן מדי.

מה שחשוב כאן הוא להיות מסוגלים להתבונן בנטיות (זה חשוב מאוד), אך חשוב עוד יותר להיות מסוגלים להתבונן בנטייה הגדולה: זו שכל שאר הנטיות מתכנסות אליה לבסוף כפלגי נהר; זו המשלבת את כולן ומסוגלת להפוך את כולן לדבר שונה לא רק מבחינה כמותית אלא גם מבחינה איכותית.

יש לקבל גם את גבולות מושגינו, המלאים מילים ופגמים, דוגמאות אכזריות למשמעות של שכינה בתוך נטייה קטנה. עדיין אין בידינו הכלים לפעול ברמה אחרת, אך זהו רק עניין של זמן; זו תכליתו הסופית של המדע, גם אם חלק מן העולם המדעי סבור שהוא נהנה מחופש פעולה מסוים, או מחזיק ברעיון הילדותי בוודאי, שהוא מונחה אך ורק בידי ההגחה הכאוטית של תופעות.

זהו רגע האומר לנו, ביסודו, דבר אחד: יש להתמקם, לבחור צד, להניח לכל רעיון הנוגע לאיחודים אפשריים בין מחנות מנוגדים. אנו נמצאים ברגע שבו החשוב ביותר הוא לא לחשוף את הנשק, להסתתר, לנצל את העובדה שעדיין קיים משהו הדומה ליער אפל, להמתין כפופים עד שיגיע הרגע לתקוף.

III. החיים הם שקר

מלאים במיתוסים, מלאים בגיבורים, מלאים באסונות של קודמינו, טבועים לחלוטין באווירה שנכפתה עלינו בכוח החינוך והשתיקה. כעת, כנסיכים כרותי ראש המשוטטים בטירות עתיקות ומפחידים את האורחים החדשים, אנו מנסים להשיב משהו מן האנושיות שכל כך התעקשו להגדיר למעננו, ושעד כה רק מעטים הצליחו להעמיד לה תאוריה ראויה כלשהי. האם כל הבשר הזה לא הספיק?

אנו כעת בעידן המדע, כלי הקנאי והסגפן, השולטים בעולם אט־אט מתוך שפה רפאית, לטובת הרוב, אף על פי שהלה, בשל טיפשות שגינויה לשווא, סבור שההפך הוא הנכון. באמצעות כל התרבות הזאת, מי השפיר המזינים אותנו ובה בעת מאיימים לשים קץ לחיינו, מוצעות התשובות הטובות ביותר לסבך הטיטני שבו אנו לכודים.

באמצעות מתמטיקה מתקדמת יותר, המסוגלת לחבוק את כל מה שהווה, וחשוב מכול, את כל מה שהיה, יוכל האדם לגעת בכלוב הגדול הזה הנקרא הנטייה הגדולה. הדיסציפלינה ההיסטורית היא זו הנקראת לארגן את השחזור הגדול הזה. אנו מדברים כאן על שחזור מפני שעל הפרק עומדת הפסקת צורות ההרס שהתקיימו לאורך מסעו של האדם.

ההיסטוריונים הם שיצטרכו, במידה רבה, לאחד את עולמות מדעי הרוח והמדעים המדויקים, בלי להיות מומחים דווקא באחד מהם, אלא עם רגל בכל אחד, כדי להנחות (אם עוד אפשר להגות מילה כזאת בלי מבוכה). זהו, מכל מקום, הרעיון היסודי: להנחות. הדבר נחוץ מפני שהמשימה ענקית, כה גדולה שחלק ניכר ממה שאנו מסוגלים היום להעמיד עליו תאוריה בוודאי יועמד בקרוב מאוד בספק, לא כל כך בקוויו הכלליים כמו בפרטיו הטכניים.

חלק ניכר ממה שנהיה יהיה תלוי במידה רבה בהתפתחותה של טכנולוגיה מתקדמת, ובייחוד בבינות מלאכותיות: מכונות המסוגלות לדברים רבים, אך (וזה מה שמעניין אותנו ביותר כהיסטוריונים) ביסודן מסוגלות לתכנן דרכים להקיף את מה שהווה, השונות באופן רדיקלי מאלה שאנו עצמנו יכולנו לספק. הצורות חשובות מעט כל עוד אינן מעכבות את התוכן; האחרון הוא שחייב להישאר ללא שינוי, בהנחה שעדיין נדע לזהותו.

ההיסטוריונים של ההווה והעתיד הם אפוא הנקראים לשפוך אור, בכל הכלים שהטכניקה מעמידה לרשותם, על נטיות ההתפתחות האנושית, ולראות אם אפשר למצוא דבר־מה מעבר לנטיות: אולי רמז כלשהו לפשרה של ההיסטוריה. אנו נמצאים כמובן ברגע של מעבר, ועוברים שינויים טכנולוגיים רבי עוצמה שיכולים לשנות ברגע את נקודות מבטנו באופן רדיקלי. איננו מצויים בהתפתחות ליניארית כלשהי, שכן כיוונים שונים מתערבבים ומבלבלים בקלות את הצופה הרשלן.

בתוך הנטיות עלינו להתחקות אחר האות המסגיר או בונה את מה שאנו מכנים האדם. בעודנו ממתינים לפרוגנוזה טובה יותר, אנו מסתגרים עם מכשירינו ומתחילים לקלוט כל אות בר־קיימא ולו במידה מזערית. זהו רעיון אחד בין אחרים, שמרכזו שחור כשמש שחורה.

IV. לחדול מלהיוולד

משימת ההיסטוריונים, אם כן (אם המשימה אכן שלהם ולא משהו שאנו רק מכנים כשלהם מתוך הרגל), תהיה לבנות את המפה שממנה אפשר יהיה לבצע את השחזור הגדול. הדבר יוביל אותנו להרס רעיון העולם, ויפתח את הקיום לקבלה שלפיה כל הממשויות מתקיימות בו־זמנית, אף שאין בכך קבלה של נייחות כלשהי או של מושג ישועת נצח. הכול ייתחם, יוגבל בתוך מערכת־העולם המילולית שלנו, עם כוחותיה שלה אך גם עם חוסר־הגנותיה, שיתגלו בדרך כלל בעניינים הנוגעים לממדיותן של אפשרויות קיומיות.

גם רעיון הזיכרון יקבל משמעות מחודשת, במידה שהוא לא יהיה עוד תופעה ייחודית למי שחווים את העולם בדרך זו או אחרת, ושבאמצעות אותה חוויה אוגרים דפוסים שאחר כך הם עשויים, במידה זו או אחרת, להשתמש בהם שוב או פשוט לחוותם מחדש. כל זה מרחיב את התחום המסורתי או את המושג המסורתי של מה שהיסטוריה היא ומה שאינה.

הדבר מאלף במיוחד: אם הדיסציפלינה ההיסטורית תעסוק במשהו, היא תעסוק במתן דין וחשבון נאמן ככל האפשר על אירועי העבר, ובדרכים טובות יותר ויותר להכין את ההווה לקבל את בוא העבר. במובן מסוים יתחולל היפוך של מושג הזמן: תמיד מדברים על העבר כעל דבר הנמצא מאחור ועל העתיד כעל דבר הנמצא מלפנים.

משימותיהם של היסטוריונים אנושיים ולא־אנושיים בוודאי לא יוגבלו לבניית המפה הגדולה, גם אם זו ללא ספק, לפחות בתחילה, משימתם החשובה ביותר. יהיה להם תפקיד יסודי גם בפרקטיקות המשפט העתידיות, בהתחשב בכך שמושגי משפט הנשענים בעיקרם על שיקול דעת השופטים יוחלפו בהיקף עצום במערכות המבקשות לאפשר המחשה חזותית מדויקת של מה שהתרחש בכל סכסוך או מצב בר־שיפוט, סיכוי שאולי אין למהר לשמוח לקראתו.

זהו אפוא תרחיש מבולבל לכל הפחות, שההיסטוריה תחווה בזמן שיבוא, ותמצא עצמה נאלצת לעזוב מאחור, לאט אך בשיטתיות, את המושגים המבינים אותה כפרקטיקה המוקדשת בעיקר לאיסוף נתונים רעוע ולפרשנות. כל מדעי הרוח יעברו שינויים דומים. כולם ישנו אט־אט את נקודות המבט המעמידות אותם אך ורק על רעיון של תעלומות או שאלות מסוימות שלכאורה אין הלוגיקה והמתמטיקה יכולות להקיפן.

נחווה הסרת קסם אמיתית מן העולם, אך עם תוצאות שונות מאוד מאלה שתודעה שמרנית עשויה לצפות. הצעיף המכסה רבות מן התופעות שעדיין כלואות בהילה מסוימת, באפלה מסוימת, ייחשף בכל פרטיו הזעירים, בלי שיתחייב מכך, כפי שסבורה התודעה ההמונית, אובדן כלשהו של התופעות האלה, אלא דווקא הזדמנות לחוות באמצעותן תענוגות עמוקים הרבה יותר, ואם המילה עדיין חלה מעברו האחר של המעבר הזה, בסופו של דבר אנושיים הרבה יותר.

במידה רבה אפוא, מה שעומד על הפרק הוא להצית את מחתת ההתהוות ולהרתיח את החיה כולה, בלי להשאיר כל מקום אפשרי לספקולציה.